

Svar til Ivy York Möller-Christensen

AF

ESTHER OLUFFA PEDERSEN

Jeg er blevet forelagt opponert Ivy York Möller-Christensens indlæg omhandlende min doktordisputats *Fremkaldte kulturrum. Diskussioner om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring anden verdenskrig*. Sammenfattende rejser Möller-Christensen to hovedindvendinger i sit indlæg, som jeg i det følgende skal forsøge at besvare. Den ene angår spørgsmålet om selektion og brug af forskningslitteratur og kildemateriale, den anden angår mine metodiske valg. Jeg vil tage dem i nævnte rækkefølge.

Selektion og brug af forskningslitteratur og kildemateriale

Det er korrekt, som Möller-Christensen fremhæver i sit indlæg (ovenfor s. 185), at jeg ikke har leveret et egentligt survey over forskningslitteraturen om perioden, de diskuterede emner og de omtalte personer, men det er et bevidst stilistisk valg fra min side. I løbet af afhandlingen bruger jeg forskningslitteraturen aktivt til at understøtte mine egne studier, når jeg f.eks. refererer til Jens Evalds og Henrik Lundbaks disputater om henholdsvis Frederik Vinding Kruse og Arne Sørensen. Deres arbejder er fremragende, fyldige undersøgelser og indeholder en meget større detaljeringsgrad i analysen af henholdsvis Vinding Kruse og Sørensen end mine analyser. Kernen i min forskning er ikke en minutiøs analyse af hverken Vinding Kruse, Sørensen eller andre personer, der indgår i kulturrummet, men derimod at fremstille de debatter, som de foranlediger i den danske offentlighed inden for perioden 1933-1960. Jeg undersøger, hvordan debatter er forbundne med hinanden, hvordan forskellige debattører reagerer på hinanden, og hvordan spørgsmål af væsentlig betydning for datidens offentlige debat bliver diskuteret. Min tilgang hertil er detaljerede og nøjagtige læsninger, sammenligninger og fortolkninger af de indlæg, som debattørerne skrev. Jeg følger udsagn, svar og modsvar for at afdække, hvilke emner og argumenter der påkaldte sig interesse, kritisk eller rosende. Det er en ny måde at analysere intellektuelle debatter på, og den baserer sig vedholdende på fremstilling og diskussion af debattørernes udsagn, hvilket jeg har kaldt en *fremkaldelse af kulturrum*.

I selve brødteksten anvender jeg væsentlig forskningslitteratur for at underbygge mine undersøgelser af debatterne om demokrati, diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i perioden 1933-1960. Egentlige diskussioner med andre forskere om fremstillinger eller fortolknin-

ger af intellektuelle fra perioden har jeg henlagt til fodnoterne. Mit formål har været at holde fokus på analyserne af udviklinger og forandringer i kulturrummet, som fremstilles gennem citater fra debattørernes udsagn, svar og modsvar. Det er for at understøtte et sådant fokus, at jeg har placeret de fortolkningsdiskussioner, hvor jeg er uenig med en anden forsker, i fodnoterne.

Igennem hele afhandlingen har jeg systematisk fulgt disse to måder at anvende forskningslitteratur på. I og med jeg fremkalder de kulturrum, hvori de intellektuelle diskuterede med hinanden, er min analysetilgang anderledes end både den klassiske biografi, oversigtsværker over perioden, detaljerede historiske studier af konteksten for bestemte begivenheder, analyser af intellektuelle retninger og studier af begrebers historie som f.eks. studier af demokratibegrebets eller humanismebegrebets danske eller internationale udvikling. For at illustrere dette vil jeg fremhæve, at jeg arbejder med et persongalleri på over 30 personer fra store kendte intellektuelle strømninger som kulturradikalismen, Heretica, kommunismen, Tidehverv, Dansk Samling, Socialdemokratiet, Dansk Ungdomssamvirke og universitetsforskere som Franz Blatt, Alf Ross og Vilhelm Grønbech. Alle de diskuterede personer og de intellektuelle strømninger har hver især en større eller mindre forskningslitteratur knyttet til sig, og jeg har læst bredt i denne forskningslitteratur, anvendt den i brødteksten og diskuteret med den i fodnoterne, hvilket jeg gør opmærksom på i min indledning. Jeg fulgte min overbevisning, at analyseformen så tydeligt adskilte sig fra den øvrige forskningslitteratur om perioden, at den kunne stå på egne ben.

Möller-Christensen kritiserer yderligere, at jeg har fravalgt at inddrage arkivmateriale, men udelukkende baserer analyserne på materiale, som er udgivet og alment, offentligt tilgængeligt. I denne sammenhæng påpeger Möller-Christensen en modsætning mellem selektionskriteriet og inddragelsen af brevvekslingen mellem Hal Koch og K. E. Løgstrup. På den ene side har jeg understreget, at jeg „har fravalgt uudgivne private optegnelser, breve og dagbøger, da et sådant materiale kræver af sin læser, at hun vurderer, hvordan den enkelte intellektuelle ville have fremkaldt sin position for offentligheden, hvis han havde ladet det offentliggøre“ (*Fremkaldte kulturrum*, udgave indleveret til forsvar, s. 5), og på den anden side inddrager jeg brevene mellem Koch og Løgstrup. Det er korrekt, at diskussionerne mellem Koch og Løgstrup var af privat karakter, indtil de blev udgivet for første gang i 1992 flere år efter begges død. Og jeg vil medgive Möller-Christensen, at jeg kunne have begrundet min inddragelse af brevvekslingen mellem Koch og Løgstrup og Martin A. Hansens brevveksling og dagbøger mere overskueligt. Lad mig derfor prøve at gøre det her.

For det første er breve og dagbogsoptegnelser i sagens natur private på det tidspunkt, hvor de nedfældes. Dette ændrer sig, når de offentliggøres. Idet privat materiale bliver udgivet og gjort alment tilgængeligt, får eftertiden en ny indsigt i skribenternes private overvejelser. Den uhindrede tilgang til de private optegnelser har receptions-historisk betydning, da diskussionerne om personen/erne, hvis breve er blevet udgivet, påvirkes af udgivelsen. Det er ikke muligt *post hoc* at skruer diskussionerne tilbage til tiden, før disse breve og dagbogsnotater var tilgængelige. Derfor har jeg inddraget dem.

For det andet kan udgivelsen af en persons breve og dagbogsnotater sammenlignes med udgivelsen af en forskningsbiografi om personen. Ligesom vi opnår ny viden og nye dybder i vores forståelse af en biograferet person, opnår vi også dette ved at læse personens breve og dagbogsnotater. Derfor har jeg både læst forskningsbiografier og offentliggjort privat materiale. Jeg har anvendt forskningsbiografier om de personer, hvis offentlige udtalelser jeg analyserer, og jeg har gjort brug af de breve og dagbogsoptegnelser, som er udgivet. For eksempel har Morten Møllers biografi om Mogens Fog (Gyldendal 2009) tilføjet ny viden og nye dybder til vores forståelse af Mogens Fog, bl.a. ved at inddrage endnu ikke offentliggjort arkivmateriale. Jeg har læst Møllers biografi og citerer også et brev fra Fog til Herman Dedichen, som jeg har fået indsigt i gennem læsningen af Møllers biografi (se *Fremkaldte kulturrum*, Hans Reitzel 2019, s. 104). Dette eksempel viser, at når vi orienterer os i forskningslitteraturen, vil vi uundgåeligt få indsigt i materiale, som var privat i samtiden, men nu er offentligt tilgængeligt. Derfor har jeg med lige vægtning anvendt forskningslitteraturen om de personer og den periode i dansk intellektuel historie, som jeg beskæftiger mig med, og inddraget de private breve og dagbøger, som på nuværende tidspunkt er udgivne.

For mig at se ville det have krævet en særskilt argumentation, *hvis jeg havde valgt ikke at benytte* udgivet privat materiale så som Kochs og Løgstrups brevveksling, Martin A. Hansens breve og dagbøger og Mogens Fogs breve, som jeg har stiftet bekendtskab med gennem biografien om ham. Det er relevant tilgængelig viden, som ville glimre ved sit fravær, hvis jeg ikke refererede til det. Mine analyser ville falde under niveauet af den moderne forskning. Et andet og relevant spørgsmål er, om jeg burde have udført selvstændigt arkivarbejde og selv have indhentet private optegnelser om relevante personer for at øge dybden af viden om de diskuterede emner.

Det kunne have været interessant med arkivstudier, der havde udvidet vores indsigt i f.eks. Jørgen Jørgensens overvejelser, da han under eller umiddelbart efter 2. Verdenskrig tilsluttede sig de danske kommunister uden dog at blive partimedlem. Som Möller-Christen-

sen foreslår, kunne jeg også have gået i arkiverne for at lede efter viden om Vinding Kruses og Arne Sørensens overvejelser over deres politiske ytringer før, under og efter 2. Verdenskrig. I forbindelse med de to sidstnævnte har Jens Evald og Henrik Lundbak gennemført omfattende arkivstudier, og jeg har læst deres disputatser. Dette udelukker naturligvis ikke, at jeg, hvis jeg havde udført mine egne arkivstudier med mine forskningsspørgsmål i forgrunden, kunne have fundet noget frem, som de ikke havde øje for. Jørgen Jørgensen er desværre endnu ikke blevet biograferet, og derfor er den offentlige viden om ham forholdsvis beskednen. Ny viden fra arkivet ville være særdeles informativ for vores forståelse af Jørgensen. Men min forskningsinteresse har ikke været at udgrunde den personlige motivation, der fik denne eller hin til at skrive et offentligt indlæg. Derfor har jeg ikke anset arkivstudierne for at være nødvendige for at besvare mine forskningsspørgsmål. Min forskningsinteresse retter sig mod den debat, som opstod på baggrund af de forskellige indlæg, og som giver os indsigt i, hvilke positioner Danmarks intellektuelle fremførte i forhold til spørgsmål om den bedste politiske styreform (del 1 af min afhandling), diskussioner af den rette indstilling under og efter besættelsen (del 2) og formuleringer af egen livsanskuelse og dennes forhold til forskellige definitioner af humanisme (del 3). Det er værd at bemærke, at de breve og dagbogsoptegnelser, som jeg har inddraget, ikke har stået i modsætning til de synspunkter, som brevskriverne ytrede offentligt, men udelukkende har givet dybde til de offentlige udsagn.

En mere pragmatisk grund til, at jeg ikke er gået i arkiverne, er, at jeg ville blive stillet overfor enten at skulle begrunde, hvorfor jeg havde søgt arkivmateriale om enkelte af de intellektuelle og ikke alle, eller jeg skulle have gennemført arkivstudier for de over 30 personer, jeg analyserer og diskuterer i afhandlingen. Den sidste mulighed ville have været uoverkommelig og ført til, at jeg aldrig ville blive færdig med at indsamle materiale nok til at udgive afhandlingen. Den første mulighed, at gennemføre arkivstudier af få udvalgte personer, ville medføre et brud med min metode, fordi den ville give de personer, hvis arkivmateriale jeg undersøgte, en epistemisk særstatus. I afhandlingen har jeg analyseret de diskussioner, som opstod, når de intellektuelle ytrede sig i aviser, radio eller tidsskrifter for at fremstille de brydninger i holdninger, disse ytringer afstedkom. Hvis jeg for nogle af de intellektuelle tilføjede upubliceret viden fra arkivet, ville vægtingen af det analyserede materiale blive skæv. For at konkludere har jeg inddraget udgivne brevsvekslinger og dagbøger, fordi disse udgivelser allerede har påvirket receptionshistorien af de mennesker, hvis breve og dagbøger er udgivne, ligesom biografiske værker har påvirket vores syn på f.eks. Mogens Fog eller Vinding Kruse. Det betyder ingen-

lunde, at arkivstudier ikke kan bidrage med interessant viden om det danske kulturrum i perioden. Der er altid mere forskning at udføre.

Metodiske valg

Mit metodologiske greb er præget af de forskningstraditioner, som jeg anser min egen forskning for at stå i forlængelse af – referencerne til Dieter Henrich, Ralf Konersmann, Seneca og Immanuel Kant udgør et forsøg på at optegne det filosofiske og intellektuelle landskab, der præger mig som teoretisk tænkende filosof. Da jeg besluttede at skrive en kort og programmatisk indledning, havde jeg E.P. Thompsons *The Making of the English Working Class* i baghovedet som ideal – Thompsons bog strækker sig over mere end 900 sider og har en komprimeret indledning på 6 sider med få velvalgte teoretiske overvejelser, som sætter rammen for de detaljerede analyser. Jeg ønskede at gøre noget lignende, nemlig at skrive en prægnant indledning, hvori jeg tydeligt angav min filosofiske retning for derved at lade analyserne af de fremkaldte kulturrum spille hovedrollen i afhandlingen. Det er min intention, at afhandlingens cirka 350 siders analysearbejde kan stå for sig selv. Det er gennem analyserne, at læseren skal få en forståelse for dimensionerne i det danske kulturrum, der angår demokrati og diktatur (første del), ansvar, samarbejde og skyld i forhold til personlige handlinger under besættelsesårene (anden del), humanisme og humanistisk videnskab (tredje del) og deres indbyrdes forbindelser.

Afhandlingens opbygning skal gerne afspejle, at jeg anser de tre analysedele i deres helhed som afhandlingens centrale forskningsbidrag. De er strukturerede omkring et komplementeringsprincip. Første dels analyser af diskussioner af politiske styreform i Danmark før, under og efter 2. Verdenskrig er det mest kendte stof i dansk forskning. Med dette som udgangspunkt har jeg ønsket at vise, hvordan diskussionerne af styreform og de positioner, som udvikler sig i disse debatter, danner baggrund for de to andre deles diskussioner, men også bliver komplementeret af at blive læst i sammenhæng med anden dels diskussioner af ansvar og skyld under og efter krigen og tredje dels diskussioner af humanisme, livsanskuelser og videnskabssyn. Dette gælder ligeledes for diskussionerne i anden og tredje del, der komplementeres af den politiske debat om, hvilken styreform der ville være den bedste for Danmark. Førstedelen udstikker en ramme for de øvrige to dele ved at introducere væsentlige debattører som Arne Sørensen, Hal Koch, Jørgen Jørgensen og Paul Diderichsen, der går igen i de to efterfølgende dele, dels ved at analysere det politisk-filosofiske landskab i Danmark omkring 2. Verdenskrig. De tre deles helhed giver indsigt i forandringer i positioner både inden for perioden og i forhold til debatternes temaer.

De tre dele er dermed skrevet metodisk velbegrandede. Hvis jeg skulle klassificere min metode yderligere, ville jeg kalde den immanent, i den forstand at det er debattørernes udsagn, svar og modsvar, der er bestemmende for udfoldelsen af kulturrummets positioner, og disse viser sig gennem analysearbejdets fremstilling. Möller-Christensen ville have foretrukket, at jeg havde skrevet et detaljeret metodeafsnit med en grundig diskussion af Dieter Henrichs begreb om *Konstellationsforschung*. Jeg vil give Möller-Christensen ret i, at en detaljeret filosofisk analyse af Henrichs forskningsprogram og en efterfølgende sammenstilling med mine analyser af den danske intellektuelle debat om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring 2. Verdenskrig ville være spændende. Men jeg mener også, at en sådan filosofisk diskussion ville have taget fokus bort fra det analysearbejde af de danske intellektuelle debatter, som jeg ønskede, skulle stå centralt i afhandlingen.

Det kunne være interessant at udvikle en almen metode for kulturrumsanalyse. Et sådant forskningsprojekt ville indbefatte at udfolde og sammenstille kulturrumsbegrebet ikke blot med Henrichs begreb om *konstellationsforskning*, men også med Hannah Arendts begreb om *pluralitet*, Jürgen Habermas' begreber om *offentlighed* og *kommunikativ handlen*, Pierre Bourdieus begreb om *felt* og Jeffrey C. Alexanders begreb om *modernitet* blandt mange andre teoretiske tilgange til intellektuelle debatter. Konsolideringen af kulturrumsbegrebet som en egentlig metode har som betingelse, at brugen af den fører frugtbare resultater med sig. Den positive reception af min afhandling kan siges at være en bekræftelse af, at min arbejdsmetode har været frugtbar og derfor også kunne fortjene at blive yderligere teoretisk udfoldet.

Inden for afhandlingens ramme var min metodiske ambition at sætte de konkrete analyser af det danske kulturrum i forgrunden for gennem analyserne at give indholdsmæssig betydning til kulturrumsbegrebet. Den korte indledning har jeg tænkt som en slags varemærkning af min tilgang eller som allerede nævnt et forsøg på at optegne det filosofiske og intellektuelle landskab, der præger mig som teoretisk tænkende filosof. Dette landkort danner et vigtigt metodisk grundlag for læserne, der med det for øje kan vurdere den rammesætning, som analyserne udvikles indenfor. Samtidig med at jeg hævder, at de fremkaldte kulturrum primært er båret af deskriptive analyser af udfoldelserne af forskellige positioner frem for en vurdering eller kåring af diskursive sejrsherrer, så er det klart, at jeg, der har tilrettelagt analyserne, har et filosofisk og teoretisk udgangspunkt, der præger min rammesætning. Dette udgangspunkt har jeg ønsket at skitsere i indledningens prægnante form, så enhver læser gives mulighed for at vurdere, hvad der har udgjort grundlaget for mine deskriptive analy-

ser. Som jeg skriver i indledningen, har „mit ærinde været at fremstille, hvorledes disse begreber gives forskellige betydninger i de intellektuelle debatter. Jeg viser, hvordan de enkelte deltagere i debatten sætter deres egne udlægninger af den intellektuelle historie i spil i debatten. Det har ikke været min opgave at afgøre, om indholdet er korrekt. Læseren må selv dømme.“ (*Fremkaldte kulturrum*, Hans Reitzel 2019, s. 21) At udfolde en velbegrundet deskriptiv analyse, der muliggør, at læseren selv kan dømme udviklingerne af positionerne i det danske kulturrum, har været min kulturfilosofiske ambition. Mulighedsbetingelserne for at kunne nå dertil har bl.a. gået hen over inspiration fra Henrichs begreb om *konstellationsforskning*.

Undtagelse

Til slut en kommentar til Möller-Christensens læsning af den passage i min afhandling, der begynder med sætningen „Tiden omkring anden verdenskrig udgør en undtagelse i dansk og international historie“ (se *Fremkaldte kulturrum*, Hans Reitzel 2019, s. 14). Möller-Christensen spørger, hvordan jeg sammentænker antagelsen om, at perioden, som jeg undersøger, udgør en undtagelse, med antagelsen om, at denne undtagelse kan vise os noget eksemplarisk om kulturrummenes dimensioner. Stridspunktet synes at være min brug af ordet „undtagelse“, idet Möller-Christensen spørger; „Hvornår er der i forbindelse med historiske begivenheder ikke tale om undtagelser – og forudsat at vi godtager præmissen om en undtagelse, hvilken regel er den da en undtagelse fra?“ (ovenfor s. 178).

Jeg anser 2. Verdenskrig med tysk besættelse af Danmark, stikkerlikvideringer og clearingmord, afbrydelse af parlamentarismen m.m. for at udgøre en undtagelse i dansk historie, og at krigens omfang og midler tillige er en undtagelse i international historie. Jeg har brugt ordet undtagelse i en hverdagslig betydning, hvor der menes noget ekstraordinært, og ikke som en historiefilosofisk *terminus technicus*, der udsiger noget om det historiske materiales generelle ontologi. Denne periode med sine voldsomme historiske begivenheder viser, hvordan positioner i kulturrummet forandrer sig.

Med eksemplaritet mener jeg, at vi kan undersøge en markant begivenhed for almene strukturelle træk. Perioder med stærke forandringer bliver eksemplariske ved tydeligt at vise dynamikken i, hvordan positioner forandrer sig i kulturrum. De markante historiske begivenheder gør forandringerne i kulturrummet mere tydelige samtidig med, at samspillet mellem stærke offentlige debatter og store historiske begivenheder tydeliggør, hvordan historiske begivenheder spiller ind på menneskers holdninger, og hvordan offentlige ytringer kan have betydning for begivenhedernes udvikling. Min hypotese er, at man kun-

ne udvikle lignende kulturrumsanalyser af andre skelsættende historiske begivenheder. Det kunne i en dansk kontekst f.eks. være Systemskiftet i 1901 og i en international rammesætning kunne det være Murens fald i 1989 eller 11. september 2001. I forhold til mine analyser påstår jeg altså, at analyserne af det danske kulturrum før, under og efter 2. Verdenskrig eksemplarisk viser, hvordan positioneringerne udvikler sig i offentlige debatter generelt, *fordi* de ekstraordinære historiske begivenheder tydeliggør, hvordan positionering i debatter afhænger af, hvilke udsagn der har offentlig genklang, og hvordan tilslutningen til bestemte positioner samtidig er afhængig af den konkrete historiske kontekst, hvori de bliver udsagt. De ekstraordinære historiske begivenheder viser positioneringer i offentlige debatter i versalform.